

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Марияна Цибранска-Костова

професор в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към Българската академия на науките

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научната степен „доктор“

област на висше образование 2. Хуманитарни науки

професионално направление 2.1. Филология

докторска програма: Германски езици: Английски език

Автор: Мария Иванова Анастасова

Тема: *Аналитичните конструкции с глаголите съм и имам и минало причастие в староанглийски и в старобългарски*

Научен ръководител: доц. д-р Антоанета Стефанова Джелъова

Със заповед № РД-21-1381 от 20.07.2022 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Аналитичните конструкции с глаголите съм и имам и минало причастие в староанглийски и в старобългарски* за придобиване на образователната и научната степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, докторска програма „Германски езици: Английски език“. Автор на дисертационния труд е докторантката на самостоятелна подготовка Мария Иванова Анастасова, която е изпълнила докторантската си програма и получава aprobация за защита на труда на разширено вътрешно заседание на Катедрата по английска филология в ПУ на 04.07.2022г. Понастоящем авторката работи в същата катедра. За нуждата на обявената процедура е представила три публикации по темата на изследването в издания на национални академични издателства, две от които на английски език. Представеният от М. Анастасова комплект материали е изчерпателен и покрива напълно изискванията на чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, общите изисквания на ЗРАСРБ и като цяло специфичните изисквания на Филологическия факултет на ПУ. При запознаването ми с дисертацията, автореферата и публикациите на кандидатката не съм открила наличие на плагиатство. Това ми дава основание да премина към анализ на съдържателната структура на труда, неговата методическа подплата и постигнатите резултати.

Преди всичко следва да се отбележи кохезията между професионалната компетентност на кандидатката и тематиката на дисертационния труд. Анастасова е магистър по специалността „Английска филология“ и след плодотворна практика в средното училище от 2016 г. е работила като хоноруван, редовен асистент и преподавател именно в Катедрата „Английска филология“, в която протича настоящата процедура. Изборът на темата е много подходящ и представлява сцепление на познания върху историята на българския и на английския език.

Дисертационният труд *Аналитичните конструкции с глаголите съм и имам и минало причастие в староанглийски и в старобългарски* е актуален преди всичко поради важното теоретично съдържание и същевременно му обвързване с целите на лингводидактологията, една от които е създаване на интересни връзки между диахрония и синхрония. Старобългарският език е всепризната основа на палеославистиката и българистиката с висок международен авторитет. Неговото преподаване в системата на висшето образование в съвременната информационна среда обуславя въвеждането на нови изследователски подходи към един класически език на Европейското средновековие. Доказателство е фактът, че в българското изследователско пространство се появяват нови граматика на старобългарския език, каквито са тези на проф. Т. Славова (Старобългарски език. София: Св. Климент Охридски, 2017) и на научния ръководител на докторантката доц. А. Джелъова (Старобългарски език. Морфология. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2019). Изборът на темата със сигурност е бил плод на добър екипен избор от страна на докторант и научен ръководител. Моята практика като хоноруван преподавател по старобългарски в ПУ през изминалите години ме е убедила, че тук се търсят интересни връзки между отделни научни полета и че съпоставителни изследвания върху старобългарски и староанглийски не са единични.

Трудът на М. Анастасова е в обем от 222 стр. и се състои от увод, три глави, заключение и библиография с цитирани 198 заглавия, шест речника и пет източника за ексцерпция. Вътрешното структуриране на главите е методично и последователно с представянето на всяка една категория и в двата езика – старобългарски и староанглийски, и търсене на типологическо сходство или различие.

В увода, в доста лапидарен стил, авторката формулира основните параметри на труда и методиката за анализ. Основният обект на изследване е заявен още в заглавието: аналитичните конструкции на глаголите *съм* и *имам* + *минало причастие* в съпоставителен план между староанглийски и старобългарски език. Тя се придържа към синергетичната езикова теория на своя научен ръководител и въвежда оперативния термин *атрактор* по нейна дефиниция. Това е оправдано и позволява да се разгърнат в пълнота целите на изследването. Въпре-

ки формалната разлика между *имам* и *съм*, именно чрез атракторната им протофункция (б. м., в смисъл на възможно най-архаичен граматичен компонент на системата), която ги поставя в началото или центъра, ядрото, се осигурява историческа приемственост. Основните източниците са компактни и напълно достатъчни за формулиране на заключения: Уесекските евангелия и Мариинското евангелие от X–XI в., сходни по хронология и типология като богослужебни евангелски четива. Трябва да се отбележи обаче в изцяло положителен смисъл, че в хода на изложението авторката ги е надвишила за извличане на доказателства. При такава постановка е съвсем логично конкретните задачи да изискват граматичен и лексикален анализ поотделно на всеки глагол в двата езика, а после и на причастията, с които те формират аналитични конструкции. Пред нас е ясно разписан аналитичен модел на изследване, който е поднесен логично и прегледно. Сега да установим как е осъществен конкретният анализ и какви умения за съпоставка и синтез е проявила докторантката.

В първа глава читателят лесно се убеждава в коректността на разсъжденията за типологията на *съм* в дълъг континуум: образно казано, от индоевр. корен *es като копула между носител и признак до днешните проблемни разграничения между съставни именни сказуеми и залогови валенции. В старобългарски и староанглийски той проявява суплетивност и се разграничават два корена с различно семантично съдържание за екзистенциалност и тъждество, от които се развива темпорална разлика. Обяснимо доста подробно авторката описва семантичните нюанси на глаголите *bēon/wesan* около признака съществуване (с. 21–23), както на комбинацията на *bēon/wesan* със сегашното причастие на пълнозначен глагол (глаголна основа + -ende). В старобългарски последните се смятат за калки от гръцки; много типични са за евангелския контекст, където навлизат от еврейски, и са изцяло книжовно явление, тип *бѣдѣши мѣлчѣ* Лк 1.20. Перифрастичната конструкция, естествено, днес не може да се преведе като „ще бъдеш мълчащ“, а изисква спрегнат футур „ще мълчиш“. Развити са и перифрази на *бѣти* с инфинитив, които е възможно да са диалектни. Дисертантката разписва максимално изчерпателно граматическите, лексикалните и модални аспекти на *бѣти*, като цитира богата научна литература по всеки един от тях.

Във втория параграф се подхожда еднотипно към глагола *имам*. Уточнени са приликите и отликите спрямо *съм*. Смятам за правилна постановката на авторката, че *имам* и именна синтагма показва не темпоралност, а екзистенциалност, присъщ признак на носителя. Основателно се приемат и постановките за глагола *имам* като глагол за състояние. В староанглийски най-важна е комбинаториката на *имам* с причастия, от които се развиват съвременните форми за перфект и плусquamперфект. За мен представляваше интерес анализът на пре-

дикативното притежание в старобългарски с по-архаичните конструкции на *вѣти* с име в род. или дат. падеж, с предложно-именно съчетание или с употреба на безпредложен падеж: тип *нѣ бѣ у нѣю* – *те нямаха*, и замяната с *имам*. Тук би могло да се направи паралел и с други източници, за да се проследи състоянието на единични евангелски цитати в различен ди-ахронен срез и да се установи степента на синонимия. Препоръчвам също така да се наблегне на конкуренцията между *хотѣти* и *имѣти* конструкциите за описателно бъдеще време и проблема за балканизмите в старобългарски, като се цитира пропуснатото, но абсолютно задължително заглавие с непреходна стойност на А. Минчева „Старобългарският език в светлината на балканистиката“ 1987, с. 27–30, доколкото една от целите на труда е типологическото моделиране на явления в неродствени езици. В това изследване са предоставени ценни статистически данни от евангелски контекст. Особено подходящи за дисертацията смятам, че са тези за превес на случаите с негация на *имѣти*. Това би било уместно допълнение към изложението на с. 51. Ще се получи плавен теоретичен преход към обобщенията, едно от които е цитираното мнение, че глаголът *имам* е „един от необичайните и много характерни фрагменти на балканската езикова картина“ (с. 55, по Петрова 2011: 396). В обобщение М. Анастасова прави извода, че глаголът *сѣм* може да изразява състояние на съществуване, тъждество и принадлежност, а *имам* – състояние на притежание, както и да бъде синонимен на *сѣм* в някои от значенията му (с. 58).

Втората глава „Характеристика на причастията“ започва с подробно изложение на общоизвестни граматични постановки за причастията, които оправдават образователния аспект на труда. Същински изследователски аспект съдържа анализът на абсолютните конструкции *Dativus absolutus* в двата съпоставяни езика и особено аналитичната конструкция *сѣм* + мин. прич. с морфемни показатели *d/t* и *en* в староанглийски и *l, t* или *n* и *m* в старобългарски. Авторката изтъква примери, в които в старобългарски и староанглийски се среща аналитична конструкция срещу спрегната аористна форма в гръцки. В старобългарски обаче има разлика в граматичното значение дали е темпорална (при мин. деят. прич. II) или залогова форма (при мин. страд. прич.). Тук се проблематизират редица важни въпроси: например кога едно мин. страд. причастие е и прилагателно, което е съществен лексикографски въпрос; аналогията в атрибутивната, предикативната и субстантивната употреба на същото причастие в двата езика. Ще добавя, че наличието на отрицателен префикс *не-*, особено по гръцки образец на думи с *a-privativum*, обхваща богат клас от имена и причастия, както сме-сената категория *прич.-прил.*, и е една от най-изследваните словообразователни категории в старобългарски, но повече като белег на преводаческа техника и във връзка с гръцки. В този

смисъл поведението на страдателното причастие в граматичен аспект представлява специален интерес. Очевидно аналозиите между двата езика при миналото страдателно причастие са резултат от неговата по-голяма старинност, което е позволило в неродствени езици да се прояви типологическо сходство. На практика това доказва и авторката. Смятам за интересен теоретичен принос с потенциал тезата на авторката, че аналитичната пасивна конструкция *съм* + мин. страд. прич. е грамема на категорията перфект (с. 82), съответно системата се допълва от пасивни конструкции, аналогични на темпоралните за плусквамперфект и футурум екзактум, т.е. пасивен перфект и т.н. Това променя представите за тяхната фреквентност в евангелските текстове. По отношение на второто мин. деят. прич. се изтъква наличието на признак, неотменно принадлежащ на носителя като основно негово значение, което обяснява ролята на маркиращия формант I-едновременно в аналитични конструкции (минали времена) и в именни категории (например названия на лица). Това доказва сцеплението между признака и неговия носител граматическия субект.

По отношение на третата глава за аналитичните конструкции на *съм* и *имам* може да се каже следното. На практика тя е обобщителна и съпоставителна, тъй като предходните вече са задали модела на изследване. Новото тук е, че се проследява формирането на някои теоретични принципи за категориите на по-широк фон от Е. Бенвенист до съвременни автори и за славянския, и за английския материал. Авторката последователно защитава тезата си, че активните форми на перфекта и формите за страдателен залог трябва да се обединят в една обща категория аналитични форми на формална и семантична основа. Този извод пряко произтича от приетия атракторен модел. Той спомага да се обяснят системно исторически промени в староанглийски, които се основават на формирането на категория перфект с активни и пасивни форми, т.е. теоретичната постановка се прилага за обяснение на развоя на формите *bēon/wesan* и минало причастие, *habban* + минало причастие, връзката помежду им до съвременните така наречени телескопични конструкции с комбинации на основните глаголи *имам* и *съм* в различни модални, перфектни, пасивни, продължителни глаголни словосъчетания (с. 123). По отношение на старобългарски тук авторката излага по-подробно научните мнения за степента на граматикализация на *вѣти* и мин. страд. прич., но неизбежно са се получили и някои повторения. Положителното е, че са огледани явления с различен статус. Например, разраства се обсегът на анализ на изцяло диалектни форми, за които се търси историческо обяснение: тип *мѡже да е излѣзена* в тракийските говори, които вече не изразяват залогови, а чисто темпорални значения. Бих направила препоръка по-ясно да се открие влиянието на гръцкия източник в изцяло книжовни явления, като комбинацията на мин. страд. и мин. деят. второ причастие, които не задават модел и остават изключение (с. 132). В рамките на теоре-

тичната постановка за аналитичните конструкции на *съм* с причастия тук се разглежда известният факт за малкото примери на перфектни форми в старобългарски, изравняването с аориста, резултативността, модалните и стилистични разлики и т.н. Авторката остава вярна на тезата си за значението му на състояние и притежание, отнесени към глаголният субект. Известна некохерентност виждам в това, че едва на с. 144 се появява така нареченият *холистичен поход*, докато термини от този тип с адекватни обяснения би следвало да са част от дефинирания оперативен език в началото на разработката (синонимия между мин. деят. II и елово причастие също се появява на късен етап). Приемам обаче, че термините *аналитична перфектна структура*, *активен и пасивен перфект* са следствие от цялото изложение, от преподреждането, преформулирането и приетия тип систематизация на известните явления според теоретичната концепция на авторката.

Подобен обобщаващ подход е приложен в параграфа за *habban + минало причастие* в английски. От еквивалентите в старобългарски заслужава внимание обяснението на типа *имам + страд. прич.* в контекста на битието на *съм* и *имам* като атрактори, но с изложение на множество мнения по въпроса и максимално разчленяване на диалектните типове комбинации на *съм* и *имам* с причастия (обобщено славянски, романски и хибриден). Според мен този параграф по отношение на българския и славянския материал е най-добре разработен с онагледявания, с отчитане на редки примери, с цялата сложност на проблемите за граматикализацията, темпоралността, факторите на въздействие и т.н., които не са напълно разрешени. Крайното заключение на авторката е очаквано: типологическа прилика между перфектните конструкции в староанглийски и в старобългарски и необходимостта активните перфектни аналитични конструкции и пасивните аналитични конструкции да се разглеждат заедно (с. 200).

Заклученията са кратки и стегнато изложени на две страници в съответствие със същия стил на изложение на целите и задачите в началото. Без всякакво съмнение те са изпълнени. Бих искала да изтъкна специално следните положителни качества на труда: високо ниво на познаване на релевантните теоретични постановки върху индоевропейски, старобългарски и староанглийски; успешно комбиниране на проблеми на общото езикознание със спецификата на старобългарски и староанглийски; постигната връзка между диахрония и синхрония, при което моделирането на диахронния развой може да обясни съвременните подходи към явления наследници на исторически категории; съчетаване на научен и образователен аспект на изложение; логичност, стегнатост, методическа издържаност. За изпълнение на пределно ясните си цели и задачи авторката е декларирала приложението само на метода на *панхрония*

(панхронен, синхронно-диахронен синергетичен подход – с. 8), но практически тя успешно използва дескриптивния, компонентния анализ и преди всичко – *системно-структурния подход*, който е в основата на езикознанието като наука. Трудовете и теоретичната концепция на научния ръководител доц. Джельова са оказали положително въздействие за създаването на един напълно оригинален и задълбочен труд, както за намиране на последователи в полето на модерната и донякъде експериментална граматична теория.

Авторефератът и публикациите напълно съответстват на съдържанието на труда и го представят по подходящ начин. Имам препоръка обаче авторката да разшири своята публикационна дейност, включително в индексирани издания у нас и зад граница, тъй като тематиката и постигнатите резултати напълно го позволяват. Препоръчвам труда за отпечатване.

В заключение категорично и еднозначно изказвам своето одобрение и предлагам на почитаемото НЖ да гласува положително въз основа на постигнатите резултати в дисертацията *Аналитичните конструкции с глаголите съм и имам и минало причастие в староанглийски и в старобългарски* на авторката **Мария Иванова Анастасова** да бъде присъдена образователната и научната степен **доктор** в област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология*, докторска програма: *Германски езици: Английски език*.

05. 08. 2022 г.

Рецензент:

(подпис)

Проф. дфн Марияна Цибранска-Костова